

УДК 930.1(470+571)"1825"(477)(092)Довнар-Запольський М. В.

Т. А. КЛИМЕНКО*

ДЕКАБРИСТСЬКОЗНАВЧІ СТУДІЇ МИТРОФАНА ДОВНАР-ЗАПОЛЬСЬКОГО ЯК ІСТОРІОГРАФІЧНЕ ДЖЕРЕЛО

Висвітлена дослідницька діяльність відомого вченого, історика М. В. Довнар-Запольського стосовно визвольного руху проти самодержавства та кріпацтва, зокрема, історії російського вільнодумства. Деякі з його досліджень були присвячені декабристському руху, а саме – діяльності Організації об'єднаних слов'ян та Південного товариства.

Ключові слова: історичні джерела; дослідження; вільнодумство; визвольний рух.

У наш час освіченість надає можливість дізнатися більше про видатних вчених, які зробили значний науковий внесок у розвиток суспільства. За словами Г. Т. Бокля, англійського історика, автора "Історії цивілізації в Англії", "в усіх вищих галузях знання найбільшу складність представляє не відкриття фактів, а відкриття правильного методу, згідно з яким закони та факти можуть бути встановлені". Це може характеризувати і відомого вченого – історика, етнографа, фольклориста, джерелознавця, архівіста, археографа М. В. Довнар-Запольського. На думку самого ж Митрофана Вікторовича, "вчений заслуговує почесне місце у всіх галузях знання, які відрізняються як щодо матеріалу, так і методу його вивчення"¹.

Працюючи в складні часи, насичені історичними подіями, М. В. Довнар-Запольський зробив значний внесок у вітчизняну науку. Його доробок складається з монографій і праць з історії, цікавих етнографічних розробок, археографічних досліджень; учений ввів у науковий обіг велику кількість архівних документів, зокрема пов'язаних із дослідженням історії землеволодіння у Великому князівстві Литовському, соціально-економічними проблемами Російської імперії; велика його заслуга у розробці методики архівної справи.

Визвольний рух проти самодержавства і кріпосного права викликали у Довнар-Запольського дослідницький інтерес, особливо стосовно теми історії російського вільнодумства. Однією з перших його праць була рецензія на книгу декабриста С. Г. Волконського².

---

* *Клименко Тетяна Анатоліївна* – кандидат історичних наук, директор Державного архіву Черкаської області.

Нині важко з упевненістю сказати, коли ж М. В. Довнар-Запольський почав цікавитися проблемами руху декабристів. Імовірно, що під час роботи в архівах Москви та Санкт-Петербурга він мав можливість ознайомитися зі слідчими справами декабристів. 18 квітня 1899 р. у листі до В. С. Іконникова М. В. Довнар-Запольський просить його ввести в навчальний процес курс, присвячений правлінню Олександра І. Вивчення або навіть більш детальне дослідження цієї епохи, безперечно, було неможливим без розгляду питань декабристського руху.

У цей період він написав роботи “Політичні ідеали М. М. Сперанського”, “З історії суспільних течій в Росії”, монографії та статті про декабристський рух – “Монографії декабристів” (1906), “Таємне товариство декабристів” (1906), “Ідеали декабристів” (1907), “Війна 1812 р. і сучасне їй російське суспільство”, “Груднева революція 1812 р.” та ін.

У своїх роботах учений заявляє про об’єднання російської кріпацької дійсності, західної політичної думки і революційних подій, які справили вирішальний вплив на декабристів³. Показав, що до злиття у вересні 1825 р. Товариство об’єднаних слов’ян і Південне товариство мали самостійні установчі документи. Акцентував на тому, що головною метою організації була зміна політичного ладу в Російській імперії⁴. Це стало можливим після ознайомлення з малодослідженими в той час реформами М. М. Сперанського, політичними ідеалами якого було створення в монархічній державі вільних умов існування і політичних прав людини з можливістю управління державою⁵. Дослідженню теми передувала обробка значної кількості архівних документів, що становило складність для дослідників-істориків кінця XIX – початку XX ст. через розосередження джерел у різних архівах України, Росії та інших країн, доступ до яких був дуже обмежений. Тому виявлення дослідниками документів та введення їх в науковий обіг було дуже важливою справою.

Значні зусилля Довнар-Запольський доклав до підготовки та публікації в 1906 р. збірника документів із історії декабристського руху. Працюючи в Московському архіві Міністерства юстиції, він мав можливість ознайомитися зі слідчими справами декабристів і використовувати найбільш цікаві з них у своїх роботах, зробивши їх доступними для істориків⁶. Він оприлюднив документи, які мали характер мемуарів декабристів, склавши історію таємних товариств і проаналізувавши їх діяльність⁷. При цьому він вказував на особливості передачі тексту з дотриманням орфографічних, мовних та стилістичних особливостей, виправляючи лише суттєві помилки.

Період реакції, що почався після революції 1905–1907 рр., був вельми несприйнятливий для наукової праці вченого. Заключну частину циклу творів із декабристськознавства було видано лише у 1917 році.

У збірці “Мемуари декабристів” М. В. Довнар-Запольський опублікував записки Г. Орлова, С. Трубецького, свідчення полковника Г. Комарова, конституцію Г. Муравйова-Апостола, про діяльність Союзу благоденства. Крім того, він ознайомив громадськість з повними текстами програмних документів – “Правил” та “Клятви” Товариства об’єднаних слов’ян, діяльність якого і донині вивчено недостатньо. На думку М. В. Довнар-Запольського, саме Товариство було одним із перших таємних організацій, які у вересні 1825 р. злилися з Південним товариством, що об’єднувало в своєму складі Тульчинську, Васильківську та Кам’янську управи. Якщо діяльність Тульчинської та Васильківської управ частково досліджена, то про Кам’янську управу в історіографії декабристського руху зустрічаються лише деякі згадки. Однак її діяльність заслуговує більш докладного вивчення, і саме тому, що в 20-х рр. XIX ст. містечко Кам’янка Київської губернії (нині Черкаської області) стало одним із центрів декабристського руху, логічним завершенням чого було створення в 1822 р. Кам’янської управи Південного товариства⁸. Її керівниками стали Василь Львович Давидов – господар містечка і Сергій Григорович Волконський – історична постать, князь Рюрикович, генерал, герой Вітчизняної війни та закордонних походів, який доводився родичем королівським особам та багатьом знаменитим російським діячам⁹.

Вчений докладно виклав історію об’єднання таємної організації слов’ян із Південним товариством декабристів у вересні 1825 р., вказавши, що після цієї події Південне товариство значно посилилося самовідданими людьми, готовими віддати своє життя заради ідеї. На думку М. В. Довнар-Запольського, М. М. Бестужев-Рюмін, один з керівників Васильківської управи, бачив у членах Товариства об’єднаних слов’ян саме царевбивць, яких однак у Південному товаристві не сприймали як політичних соратників. М. В. Довнар-Запольський пише, що діячі Південного товариства були більш далекими від народного середовища і тому мали менше можливостей зблизитися з солдатами. Він зазначає, що своєю агітацією серед солдат члени Товариства об’єднаних слов’ян значно допомогли Південному товариству в підготовці до збройного виступу.

За планом В. Л. Давидова і С. Г. Волконського вони повинні були підготувати до повстання полки військових поселень, які були розташовані неподалік містечка Кам’янка. У зустрічах декабристів, що відбувались в цьому містечку, брали участь П. І. Пестель, С.І. Муравйов-Апостол, М. Г. Бестужев-Рюмін, М. Ф. Орлов, І. Д. Якушкін. Тут обговорювалася програма майбутнього республіканського устрою Росії П. І. Пестеля під назвою “Руська правда”, розроблявся план повстання.

Хоча Кам’янська управа діяла за окремою програмою, вона не виходила за рамки загальних правил діяльності Південного товариства, підтримуючи тісні зв’язки з іншими управами¹⁰.

Досліджуючи діяльність Васильківської управи, М. Довнар-Запольський намагався зрозуміти поведінку її керівника С.І. Муравйова-Апостола під час підготовки повстання і самого збройного виступу декабристів на Київщині¹¹. Вчений зазначає, що після отримання звістки про смерть імператора Олександра І керівники Васильківської управи виявили нерішучість. М. Довнар-Запольський звернув увагу на те, що вони вважали за необхідне залучити до повстання поляків і одночасно проголосити свободу селянам.

Вивчаючи творчий доробок М. В. Довнар-Запольського, потрібно звернути увагу на глибокий аналіз висновків щодо джерел формування ідеології декабристів, адже в сучасному декабристознавстві ведеться дискусія з цього питання. У роботах вчених часто аналізується методологічний аспект факторів їх впливу. Деякі автори віддають перевагу такому з них, як російська кріпосницька дійсність, інші – західноєвропейській суспільно-політичній думці та революційним подіям в Європі. М. В. Довнар-Запольський одним із перших вказав на органічне поєднання цих чинників: “Якщо одні з членів таємних товариств вперше здобували освіту західноєвропейського зразка, то інші приходили до тих же висновків самостійно, придивляючись до російського життя”¹², – зазначав учений.

У роботах М. В. Довнар-Запольського знаходимо досить оригінальні висновки з багатьох питань декабристського руху, більшість з яких залишаються дискусійними. На жаль, він не приділив достатньої уваги аспектам декабристського руху, а саме його таємним організаціям та періоду сибірського заслання декабристів. Однак це не зменшує значущості та важливості його досліджень.

Більшість робіт вченого не втратили своєї актуальності і наукового значення й донині. Документи, введені ним у науковий обіг, увійшли в історичні джерела, а його учні – послідовники його ідей і наукових розробок своїми досягненнями в науці домоглися визнання і одержали підтримку не тільки на Батьківщині, але і в європейських країнах. І це є найбільшим здобутком вченого, чие ім’я з вдячністю згадують сучасники.

---

¹ М. В. Довнар-Запольський. Історичні погляди В. Б. Антоновича // Читання в історичному товаристві Нестора-Літописця. – Кн. 21. – Вип. 1–2. – К., 1909. – С. 22

² Довнар-Запольський М. В. Нові записки декабриста. З приводу книги: Записки Сергія Григоровича Волконського) (декабриста) / вид. Князя М. С. Волконського. – СПб., 1901 // З історії суспільних течій в Росії. – К., 1910. – С. 127–190.

³ Казьмирчук Г. Д., Сілкін А. В. М. В. Довнар-Запольський як декабристознавець // УІЖ. – 1995. – № 1. – С. 82–84.

⁴ Герасименко Н. О. Історична спадщина М. В. Довнар-Запольського (1863–1934) / Н. О. Герасименко // Український історичний журнал. – Київ: Інститут історії України, 2003. – № 6. – С. 125.

⁵ Довнар-Запольський М. В. Політичні ідеали М. М. Сперанського // З історії громадських течій в Росії. – К., 1910. – С. 117, 170–171.

⁶ Довнар-Запольський М. В. Мемуари декабристів (Записки, листи, свідчення, проекти конституцій, витягнуті зі слідчої справи з вступної статті). – К., 1906. – С. 175.

⁷ Те саме. – С. 3–4.

⁸ Державний архів Черкаської області (далі – Держархів Черкаської обл.), ф. Р-4178, оп. 1, спр. 171, арк. 32.

⁹ Держархів Черкаської обл., ф. Р-4178, оп. 1, спр. 171, арк. 32.

¹⁰ Держархів Черкаської обл., ф. Р-3990, оп. 1, спр. 1, арк. 51–52.

¹¹ Довнар-Запольський М. В. Мемуари декабристів. – К., 1906. – С. 134.

¹² Казьмирчук Г. Д., Сілкін А. В. М. В. Довнар-Запольський як декабристознавець // УІЖ. – 1995. – № 1. – С. 81.

Освещена исследовательская деятельность известного ученого, историка М. В. Довнар-Запольского относительно освободительного движения против самодержавия и крепостного права, в том числе истории русского свободомыслия. Некоторые из его исследований были посвящены декабристскому движению, а именно – деятельности Организации объединенных славян и Южного общества.

Ключевые слова: исторические источники; исследования; свободомыслие; освободительное движение.

There is highlighted the research activity of M.V. Dovnar-Zapols'kyi, the famous scholar and historian, on the liberation movement against the Caesarism and serfdom, especially the history of Russian free-thinking in the article. Some of his researches were dedicated to the Decembrists' movement, namely to the activity of the Organization of United Slavs and the South Society.

Keywords: historical sources; researches; free-thinking; liberation movement.